

4. HAFTA

TUR182

TÜRK DİLİ II

KBUZEM

Karabük Üniversitesi

Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi

Konu Başlıkları

Bu bölümde,

- Cümlenin ne olduğu ve özellikleri,
- Cümlenin öğelerinin neler olduğu,
- Bir cümlenin kaç kategoride incelendiği ve bunların neler olduğu,
- Türkçe bir cümlenin nasıl tahlil edilmesi gerektiği konularına yer verilecektir.

Temel Kavramlar

- Bir cümlenin kaç kategoride incelenmesi gerektiği hakkında bilgiler verilecek.

Cümle Bilgisi

Bir duygu, düşünce, olay, durum, hareket, fikir veya bir dileği tam bir yargı halinde bildiren kelime ya da kelime gruplarına cümle denir.

Cümlelerin Özellikleri

1- Cümlelerin kurulabilmesi için, yargı bildiren bir fiil veya ek fiil ile çekimlenmiş bir isim gereklidir.

Yürüdüm. , Okuldaymış. , ...

2- Cümlede yargı bildiren unsur yüklemidir. Bu yüzden cümle, yüklem üzerine kurulur. Ancak bu öge ihtiyaca göre başka öğelerle desteklenir.

Gidiyorum.

Okula gidiyorum.

Arkadaşımınla beraber okula gidiyorum.

Arkadaşımınla beraber okula yürüyerek gidiyorum.

3- Cümlelerin ikinci derecede önemli unsuru öznedir. Özne şahıs zamirleri veya şahıs ekiyle cümlede mutlaka yer alır.

Yemeği yedik, işe gittim.

4- Türkçede yüklem genellikle sonda bulunur. Diğer unsurların yeri sabit değildir. Devrik cümlede ise yüklem başta veya sonda olabilir.

Sırrımı seninle paylaştım.

Seninle paylaştım sırrımı.

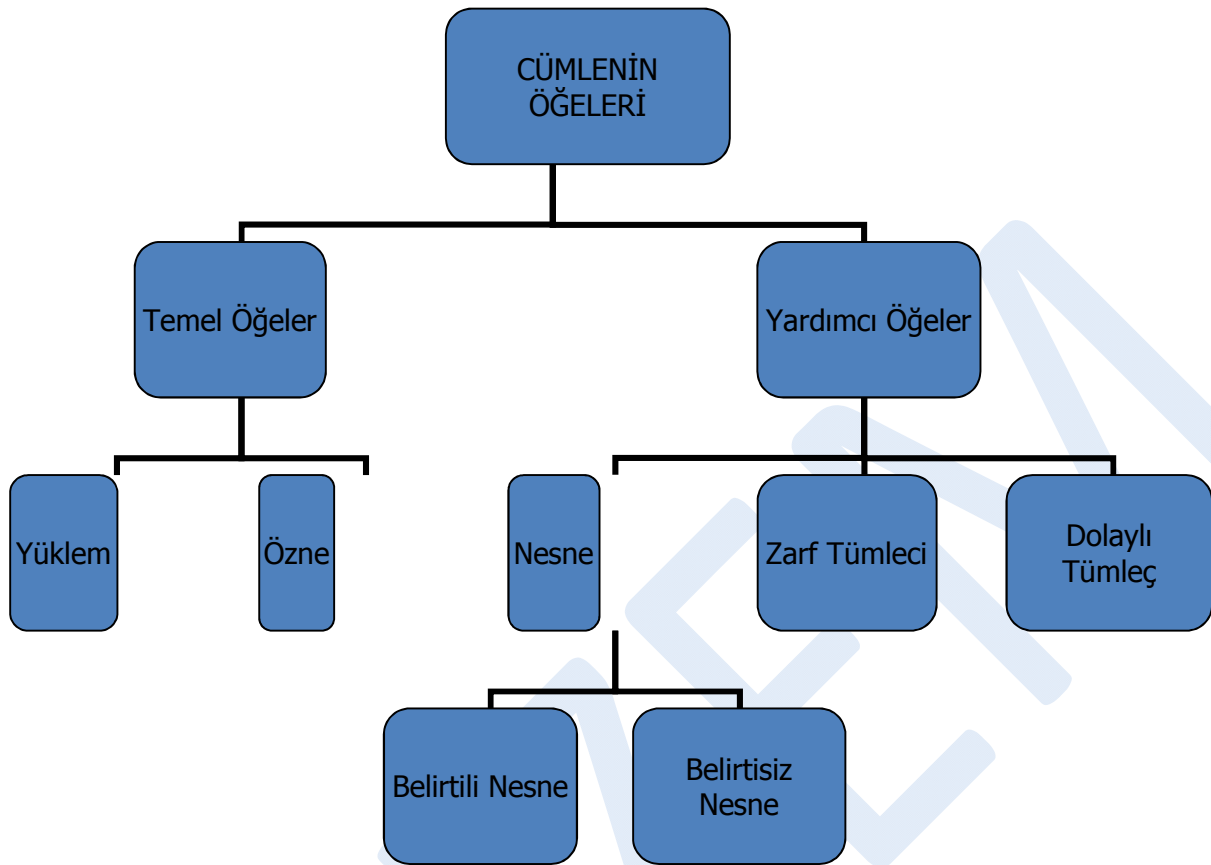
Paylaştım seninle sırrımı.

5- Cümle vurgusu yüklem üzerindedir. Ancak vurgu, gerektiğinde belirtilmek istenen unsur üzerine çekilebilir.

Abim geliyor.

Abim yarın Ankara'dan geliyor.

Abim Ankara'dan yarın geliyor.

Şekil-1 Cümlelerin öğeleri

Cümlelerin Öğeleri

Cümleyi meydana getiren, cümlede görev yüklenmiş olan kelime ve kelime gruplarına cümlelerin öğeleri denir. Cümlelerin öğeleri; yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümlecinden meydana gelir. Yüklem ve özne cümlelerin asıl, tümleçler ise yardımcı öğeleridir.

Yüklem

Cümledeki yargıyı bildiren öğedir. Yüklem, ya çekimli fiil ya da isimdir. Türkçenin yapısı gereği yüklem genellikle cümlelerin sonunda bulunur. Ancak üslup gereği ya da günlük konuşmalarda şiir dilinde yüklem yeri değişebilir. Bir cümlede tek bir yüklem bulunur. Tek yüklem tek yargı demektir. Bir söz dizisi içindeki yüklem sayısı cümle sayısını gösterir. Yüklem, tek bir sözcük olabileceği gibi kelime grubu da olabilir. Bazı cümlelerde ise yüklem bulunmaz. Kesik (Eksilteli) cümle denilen bu tür cümlelerde cümlelerin anlamı metinden anlaşılır.

Burada yaz kısa sürer. (fiil cümlesi)

Gökyüzünün başka rengi de varmış. (isim cümlesi)

Birden kapandı gözleri. (devrik cümle)

Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı. (2 yüklem)

Bilmiyorum aradan ne kadar zaman geçti. Belki beş dakika. Belki de beş saat...
(kesik cümle)

- Küçük çocuk, arabanın camına taş attı. (yüklem = attı)
- Bu memlekette yetenekli adam çokmuş. (yüklem = çokmuş)
- Siz bu konuda bir şeyler yapabilirsiniz. (fiil = yüklem)
- Hayatta en çok kıymet verdiği kişi annesiydi. (isim = yüklem)
- Evden çıktığında barut fıçısı gibiydi. (edat = yüklem)
- Yıldız nedense geçen akşam çok neşeliydi. (adlaşmış sıfat = yüklem)
- Hayallerimi süsleyen, unutulmaz, nadide bir çiçeksin. (cümle = yüklem)

Özne

Cümlede, yüklem gösterdiği işi, oluşu yapan kişi veya varlık öznedir. Bir cümlede özneyi bulmak için yükleme “kim?” veya “ne?” sorularından uygun olanı sorulur. Bir cümlede özne, birden fazla olabilir. Özne tek bir sözcükten oluşabileceği gibi bir kelime grubu da olabilir. Bazen de cümlelerde özne açıkça yer almaz, yüklem işaret ettiği şahıs eklerinden anlaşılır. Bu tür özneler “gizli özne” diye adlandırılır. Ünlem grupları özne olamaz, bunlar cümle dışı unsurdur.

Otobüs, karanlık bir tünelden geçiyordu. (Geçen ne?)

O müzede bir gün geçiren insan, tarihini öğrenir. (Öğrenen kim?)

Günler, haftalar, aylar geçti.

Deniz kıyısında balık tutan adam, umut dolu gözlerle bakıyordu yarına.

Onu delicesine seviyordum. (Ben: gizli özne)

Hocam, eski öğrencilerinizi unuttunuz mu. (özne: siz)

Avcı, çalıların arkasına saklandı.

Yüksek sesle konuşmak yasaktır.

Yanımda oturan adam, otobüs Kırşehir’e varıncaya kadar konuştu.

Çocukların yaptığı deneyler öğretmenini mutlu etmişti.
Zamanla ortaya çıkan bu durum beklenen bir sonuçtu.
Babamın yorgun bakışları, gününün nasıl geçtiğini anlatıyordu.

Nesne

Yüklemin gösterdiği iş, hareket, oluş ve kılışta etkilenen varlık nesnedir. Nesne, fiile yükleme hâli ile bağlanır. Yükleme eki (-ı, -i, -u, -ü) taşıyan nesneler “belirtili nesne” olarak bilinen bir varlığı karşılarken, yükleme eki almayan nesneler “belirtisiz nesne” dir ve genel bir varlığı karşılar. Belirtili nesneleri bulmak için yükleme “neyi”, “kimi” soruları, belirtisiz nesneyi bulmak için ise “ne” sorusu sorulur. Belirtisiz nesnenin cevabının özne ile karışmaması için yüklemden sonra özne, ondan sonra nesne bulunmalıdır. Belirtili nesnenin cümle içinde belli bir yeri yokken belirtisiz nesne daima yüklem önünde yer alır.

Nesne, tek bir sözcük olabileceği gibi bir kelime grubu da olabilir. Bir cümlede birden fazla nesne bulunabilir. Ancak bunlar, belirli veya belirsiz aynı cinsten olmak zorundadır. Hem belirtili hem belirtisiz nesne aynı cümlede bulunmaz.

Ben senelerdir onu bekliyordum. (belirtili nesne)

Annem ona pasta yapmıştı. (belirtisiz nesne)

Sabahları deniz kıyısında gezinerek düşünmeyi, severim. (belirtili nesne)

Yarım saat sonra öğretmen, Ali’yi, Ayşe’yi ve Fatma’yı teker teker tahtaya kaldırdı. (3 tane belirtili nesne)

Ayşe yüzmeyi çok seviyordu.

Bu sıkıntıları zamanında biz de yaşadık.

Eksi konuları tekrar etmemizi istedi.

Bitkilerin çoğu doğrudan gelen güneş ışığını sevmez.

Film, eski bir destan kahramanının başından geçenleri anlatıyor.

Artık, hormonsuz yetiştirilen bir meyveyi kolay kolay bulamıyoruz.

Okulun duvarını bir hayırsever vatandaş yaptıracak.

Mahmut gitar kursuna kardeşini de götürecekti.

Dolaylı Tümleç

Cümlede yüklemın gösterdiği iş, hareket ve oluşun yerini, yönünü bildiren öge dolaylı tümleçtir. Bu unsur yükleme, yaklaştırma (-a, -e), bulunma (-da / -de, -ta / -te), uzaklaşma (-dan / -den, -tan / -ten) ekleriyle bağlanan bir kelime veya kelime grubudur. Dolaylı tümleç hem sorusunda hem de cümle içindeki ögesinde bu eklerden birini taşımalıdır. Bu durumda dolaylı tümleci bulmak için yükleme, kime, kimde, kimden; neye, neyde, neyden; nereye, nerede, nereden sorularından uygun olanı sorulmalıdır. Bir cümlede birden fazla aynı veya ayrı cinsten dolaylı tümleç bulunabilir. Yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma eki almış kelimeler yer-yön bildirmiyorsa, tarz, zaman ve miktar zarflarıysa dolaylı tümleç olamazlar, zarf tümleci olurlar.

Lambayı yakıp baş ucumdaki saate, baktım. (neye baktım?, DT)

Büyük bir boşlukta bozuldu büyü. (nerede bozuldu?, DT)

Sol taraftan nal sesleri geliyordu. (nereden geliyordu?, DT)

Sabaha orada oluruz. (ne zaman oluruz?, ZT)

Toplantıda olanları eşine bir bir anlatmıştı.

Meydana yeni satıcılar gelmiş.

Ağır iş makineleriyle bozuk arazide çalışıyorlar.

Aldığım enstrüman Ankara'da yalnızca sende var.

Kötü sözden hiçbir şey elde edemezsiniz.

Düşmanım benden daha akıllı olmamalı.

Kaza haberi bize sonradan ulaştı.

Zarf Tümleci

Yüklemdeki iş, hareket ve oluşu zaman, tarz, sebep, miktar, yön, şart ve vasıta bildirerek tamamlayan kelime veya kelime gruplarına zarf tümleci denir. Bir cümledeki zarf tümlecini bulmak için yükleme "ne zaman, nasıl, ne şekilde, ne derece, niçin, hangi şartlarda, ne ile, kim ile" sorularından biri sorulur. Bu soruların kendisi de cümlede soru ifade eden zarf tümleci olabilir. Bir cümlede aynı ya da ayrı türden birden fazla zarf bulunabilir.

Bu yazıyı güneşli bir bahar sabahı yazdım. (ne zaman?)

O, kitap okumayı çok severmiş. (ne kadar?)

Çocuk derin derin iç geçirdi. (nasıl?)

Annenleri en son ne zaman aradın?

O, yorgun, üzgün kimsesiz bakakaldı.

Ahmet Bey'i çarşıdan çıkarken görmüştüm.

Her yıl birçok meteor taşı dünyamızın atmosferini geçerek yeryüzüne düşmektedir.

Görevliler hepimizin evraklarını tek tek inceledi.

Kursta öğrendiklerini evde iki saat tekrar etti.

Akşama kadar pencerenin kenarında eve gelmeni bekledim.

Öfkesinden etrafındaki insanlara ağır sözler söylüyordu.

Tüm kuvvetini toplayarak elindeki çuvalı yukarı taşıdı.

Cümle Dışı Unsurlar

Cümlelerin kuruluşuna katılmayan ancak cümlelerin anlamına dolaylı olarak yardımcı olan kelime, kelime grubu veya cümleler cümle dışı unsur olarak kabul edilir. Bunlar açıklama, pekiştirme gibi işlevlerle cümlede yer alırlar ve cümlelerin her tarafında görülebilirler. Bağlama edatları, ünlemler, hitaplar anlam grupları, ana sözler, açıklama cümleleri cümle dışı unsurlardır.

Haydi, gidelim artık.

Efendiler, neredesiniz?

Hiç olmazsa onu bugün göreyim.

Evet, her şey bende gizli bir düğüm.

Hiç olmazsa onu bugün göreyim.

Fakat bu durum babamı daha çok yıprattı.

Eyvah, şimdi işimiz daha zorlaştı.

Gidelim artık, haydi.

Hey! Seni bir daha burada görmeyeyim.

Bana bir tane simit sarıver simitçi.

Efendiler, bugün bayram günüdür.

Sayın Başkanım, bugün sizi aramızda görmekten onur duyduk.

Uygulama

1. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde öğelere ayırmada bir yanlışlık yapılmıştır?

- A) Semavi Bey / bir sabah / babasının kahvaltıya inmemiş olduğunu / gördü.
- B) İçine / yağmurlu bir günde birdenbire / açan güneş gibi doyumsuz bir sevinç / doldu.
- C) Hiç kurtulamayacağını sandığı adam / sonunda / ölmüştü.
- D) Babasının ölümünü takip eden bir hafta boyunca / bunları / anlattı.
- E) Uzak akrabaların yalancı gözyaşlarıyla dolu geçen bir hafta / onu / çok / yormuştu.

Bana yabancılaşmış olan şeyleri nasıl birbirinden ayırıp mühürlenmiş odalara kapatacağımı öğrendim.

2. Bu cümlelerin öğeleri ve öğe dizilişi aşağıdakilerden hangisinde verilmiştir?

- A) Dolaylı tümleç – Nesne – Yüklem
- B) Nesne – Yüklem
- C) Özne – Yüklem
- D) Özne – Nesne – Yüklem
- E) Zarf tümleci – Nesne – Yüklem

- I. Kararsızlık ve tembellik, başarısızlığın kapısıdır.
- II. Düşüncesizlik ve üzüntü, yanlışlarımızın tek nedenidir.
- III. Kelimeler, köklerine inildikçe eşyayı ve insanı verir.
- IV. Bir insanın gerçek karakteri, eğlencesiyle anlaşılır.

3. Numaralanmış cümlelerin hangi ikisi öğeleri ve öğelerinin dizilişi bakımından özdeştir?

- A) I. ve II. B) II. ve III. C) II. ve IV. D) III. ve IV. E) I. ve III.

Kaynakça

- Leyla Karahan, Türkçede Söz Dizimi Cümle Tahlilleri, Arkadaş Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1999.
- Editör Ceyhun Vedat Uygur, Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Ertuğrul Yaman, Üniversiteler İçin Örnekli-Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2000.